

TAMO NEDALEKO

(Grupa autora: *Sarajevski atentat: Srbi u Prvom svjetskom ratu, Deveta dimenzija*, 2015)

„Niko meni je ime, a Niko zovu me otac i mati, i tako sva me i ostala naziva družba...“

Odiseja

Veliki je to bio rat. Jedna imperija se po njegovom svršetku istog ugasila. Prvi put su u toku ratovanja iskorišćene vojne mašine, poput tenkova i aviona. Rovovi su parali Evropu podjednako brzo kao vojnici njima. Najvažnije – bio je to prvi sukob tih razmera. Prvi sukob koji je pokazao koliko je svet međupovezan, i koliko smo mi nebitni u njemu.

Veliki rat je iznedrio modernizam. Veliki rat je očeličio komuniste. Veliki rat je bio savršena uvertira za dolazak većeg.

Prosto da čovek ne poveruje da je sve to krenulo od nas.

Bilo da se ta priča zove „aneksija Bosne“, „Gavrilo Princip“, „ultimatum Srbiji“, „Ex Ponto“, „antisrpska austrijska propaganda“, „atentat na prestolonaslednika“ – sve to je na ovaj ili onaj način vezano direktno za Srbe. Zemlja Karađorđevića se tek izvukla iz Balkanskih ratova, potpuno nespremna i dotučena za nadolazeći svetski. Što je opet nije sprečilo da silovito i prepuna inata maršira uz saveznike protiv agresora i povrati sebe i svoje.

Ceo ovaj period je ovako ili onako u zadnjih nekoliko godina već obrađivan u stripu kod nas. Tu su: *Linije fronta*, ambiciozno zamišljen multialbumski projekat izdavača *System Comics*, potom *Atentat: S one strane patnje* Borisa Stanića i Gvida van Hengela, izdanje *Besne kobile*. Naravno, bilo je pitanje vremena kada će stripaši iz Principove domovine da daju svoje kadrirano mišljenje na ovu temu, i dobili smo ga u vidu albuma *Sarajevski atentat: Srbi u Prvom svjetskom ratu*, s ponosnim žigom *Devete Dimenzije* i naslovnicom Alekse Gajića, na kojoj Princip hiljadumiljnim pogledom strelja čitaoca i poziva ga da uđe dublje. Ovaj album je kruna domaćeg strip-izraza na temu Prvog svetskog rata, prvenstveno zato što ima puno prikaza istih ili sličnih stvari u gotovo uvek drugom svetlu, a potom zbog samog kvaliteta i kvantiteta tog kvaliteta glede crteža, pisanja, priča.

U ovom stripu najviše ima – kao što je i očekivano – priča o Gavrilu Principu. One varijaju od alternativne istorije („Nek bude što biti ne može“ oba dela), blagog transcendentizma („Okidač“, „Čovjek koji je šutnuo đavola“), naučne fantastike („Gavrilo C-914“), basnolikih postmodernih naracijskih izleta („San hiljadu duša“). Ostale priče mahom ulaze u okvir jedne opštepoznate tematike besmisla i surovosti rata kao nerazdvojnog dela ljudskog

delovanja i čovekove prirode uopšte. Prednjače priče o porodici – „Proboj“, „Pobednik“ (obe su i usko ljubavne tj. romantične, na direktan ili indirektan način), „Lagano umirem“, „Krv na ognjištu“ i „Kraj rata“. Prate ih rodoljubive, imenom „Seljak sa Pala“, „Jeremija pali topa“, „Grob“, „Ničija zemlja“, kao i jedna pričica između, detaljčić, znak pored puta koji je pomalo od svega, a ponajviše o običnom čoveku, stripčić prikladno nazvan „Intermeco“. Plejada ljudi odgovornih za ovaj album i navedene stripove je odabrana elita crtača, scenarista, adaptera (ne električnih; biće da je bolji termin „adaptacionista“, mada to zvuči previše politički), pripovedača, kolorista – Radovan Subić, dr Nele Karajlić, Vladimir Aleksić, Predrag Ikonić, Marko Stojanović, Milan Drča, Željko Pahek, Daniel Kuzman, Milan Mladić, Miodrag Milanović, Stevo Maslek, Mojsije Đerković, Zoran Pejić, Danko Dikić, Nikola Matković, Vlastimir Mandić, Dragan Pavasović, Milorad Vicanović, Zlatibor Stanković, Mijat Mijatović, Nenad Cvitičanin, Jovan Bratić, Spasoje Kulauzov. Među njima su stalni saradnici časopisa *Parabellum* (Ikonić, Vicanović, Bratić), potomci Leskovačke škole stripa (Stojanović, Dikić, Matković), nekoliko eminentnijih i kulturnih imena domaće strip-scene (Pahek, Kulauzov, Aleksić) i relativnih novajlija trenutno aktivnih u našim izdanjima (Cvitičanin, Kuzman).

Ali velika imena umeju da podbace, prema tome ovakvo taksativno pobrojavanje imena nije samo po sebi indikator kvaliteta. Prema tome valja zaći u sam strip, u samu koncepciju albuma, tonalitet priča, poruku i potporuke... Izuzevši nešto suvoparniji tekstualni deo – satkan od istorijskih činjenica i pokojeg neistorijskog anegdotalnog detalja – gotovo u svakoj priči rat je tek pozadina. Doduše, pozadina koja diktira pravac kretanja priče, ali pozadina u svakom slučaju. Akteri su bitni, njihova reakcija na okolinu, druge aktere i na same sebe. Princip je ovde najrazrađeniji, što se i moglo očekivati. Ljudska moralna gromada na koricama albuma je momentalno zamenjena istim onim suvonjavim momčićem sa brčićima i sigurno još kojim „čićem“ pri sebi. Ponegde je tek sastraničan u odnosu na glavnu priču, najprimetnije kod Karajlića i u manjoj meri kod Stojanovića („Okidač“). U prvom delu dvodelne Karajlićeve storije, on je lik kao i svaki drugi, ali je više katalizator (ako ne i sam uzrok) nego glavni narativni glas, koji pripada Francu Ferdinandu i njegovoj supruzi. U drugom delu, kao i u „Okidaču“, Princip je više u pozadini. Štaviše, ovaj Stojanovićev strip je jedini koji nije otvoreno prosrpski, jedini koji kritikuje ulogu domaćih snaga u atentatu, gde je Princip minorna figura. Minornost Principa kao čoveka je interesantno prikazana iz pera Paheka, koji ga dislocira vremenski i civilizacijski, ako ne i biomehanički. S-914, duhovni potomak imenjaka svog, kao i duša u mašini. Ikonićeva gejmenovska igrarija u „Snu hiljadu duša“ malo teže klasifikuje Principa, ali po samom stavu možemo da pretpostavimo da se radi o istom nejakom čovi koji je spreman da ubije milione jednim jedinim hicem. Najčovečniji, a ujedno i najjunačkiji, jeste zatvoreni Princip u „Čovjeku koji je šutnuo đavola“, gde je trenutak preokreta dovoljan da pokaže rast Gavрила kao lika, gde je telesno znatno slabiji, ali duhovno znatno jači.

Naravno, slede i priče sa različitim glavnim akterima, priče koje nemaju ime i prezime upisano u istorijske udžbenike. „Proboj“ je divna mala parabola o vojniku i njegovoj ljubici, koja naravno ne može a da se ne završi tragično. Nešto inventivnija je „Seljak s Pala“, inače adaptacija pesme koja je sama lirsko prepričavanje jednog anegdotalnog događaja u toku

samog rata. Odabir kadrova i neka narativna rešenja (vešalica u poslednjem kadru, na primer) izvanredna su, u najmanju ruku. Priča je nešto više poletna, gde je crni humor iskorišćen u nešto pozitivnije svrhe – umesto depresije, nadahnuće. No onda se odmah vraćamo na beznađe „Pobednikom“; naslov je naravno ironičan, jer je ovde u pitanju moderna Pirova pobjeda, gde je dobijen rat ali izgubljeno sve ostalo. Mandićevo čedo „Jeremija pali topa“, inače svojevremeno izašlo u drugom broju *Vojvođanskog stripa*, jeste simpatičan sklop epske tradicije i srpskog humora, i za razliku od većine stripova u sklopu *Sarajevskog atentata* obiluje jarkim bojama i možda najvickastijim crtežom. I naravno, poput „Seljaka sa Pala“, zasnovana je na drugom umetničkom delu, tačnije na jednoj Tozovčevoj pesmi. „Intermeco“ je prijatna kratka priča o Ivi Andriću, kao mali preludijum periodu njegovog života kada je pisao „Ex Ponto“, zatvoren od strane ljudi koji su mu bili (i ostali?) prijatelji. Naravno, kao član „Mlade Bosne“, Andrić je istrpeo sudbinu svojih saboraca u toku rata, ali ju je preživeo, nadživeo i krunisao Nobelovom nagradom sad već daleke šezdeset i prve. Možda istorijski najinteresantnija, priča „Grob“ počinje junaštvom trojice ljudi – crnogorskog kapetana Aleksandra Leksa Saičevića, prvog u istoriji Balkana koji je posekao Japanca u dvoboju jedan na jedan, narednika Mihajla Petrovića, prvog srpskog vojnog pilota i samim tim prvu srpsku žrtvu u vojnoj avionskoj nesreći, i na kraju kapetana LJutomira Đorđevića, čoveka koji je hrabro stajao u prvim redovima i pucao u Turke dok ga nisu smakli i prvog dobitnika Ordena Karađorđeve zvezde sa mačevima. Svi junaci koji su izginuli pre Velikog rata i pre Plave grobnice, na koju se aludira na završetku ovog dela. Međutim, stradali srpski duhovi ne jenjavaju, već se brane od neprijatelja i u „Ničijoj zemlji“ Stankovića i Mijatovića. Pomalo ezoterije, pomalo natprirodnih ataka, i agresori padaju ničice. Naravno, sama crkva koju napadaju je već odavno prepuna leševa, a branitelji su odvajkada smaknuti, te pobednika nema – kao u gorepomenutom „Pobedniku“. A pobednika nema ni u Cvitičninovom „Lagano umirem“, gde se istražuje vrlo škakljivi element nenamernog bratoubistva u toku Prvog svetskog rata. Naime, jedan deo Srba je bio prisiljen da se bori na strani Austrijaca, dok su dobrovoljci mahom pripadali srpskoj vojsci. Preplitanje kolektivnog i ličnog nije uvek jednostavna stvar, a neki to uče na težak, prečesto koban način.

„Kobno“ je pridev koji se može iskoristiti i za Bratićevu priču „Krv na ognjištu“; sve i da se dobije rat, čemu da se vrati čovek kome je sve odavno oduzeto, i to na najbrutalniji mogući način? Kiselkasto otpevana pesma „Tamo daleko“ definitivno popušta osećaju bola i nemoći srpskog pešaka, od kojeg je jedna suza dovoljna da podseti ljudstvo na surovost rata, ali nakon koje on opet ne izostavlja najmarkantnije poglavlje svog života. Poslednja priča u nizu, Kulauzovljev „Kraj rata“ nosi tek načetu notu optimizma, uz vividno podsećanje da kraj nije nužno kraj, i da stari vrazi ne ležu tako lako, nego su laki jedino na snu. Snaga porodice se vidi i ovde, ali figura starca sa puškom koji jedva stoji metafora je onoga što je u zemlji ostalo nakon rata – deca sa drvenim igračkama-oružjem, žene slabe na najmanju brutalnost i starci spremni da legnu na zemlju i pod nju svakog trenutka.

Sarajevski atentat obiluje raznovrsnim predlošcima, a nijedno delo ne krasi njegove vrline bolje od njegovih mana. Naime, neke od priča se i pored interesantnih premisa otežu (Karajlić), na trenutke pretrpane tekstem. Tu je onda interesantna dihotomija gde se

ponekada elementi pripovedanja svojstveni datom autoru ne ističu najbolje (Stojanovićev „Okidač“), a nekad se savršeno uklapaju (Pahekov „Gavrilo 5-914“). Na temu prilaska materiji, Bratić je ovde prijatno iznenađenje; ranije priče su mu mnogo jače obojene patriotizmom i rodoljubivim zapletima. Ovde je to u znatno manjoj meri prisutno, i služi savršeno zamišljenoj ideji autora. Ikonićev „San hiljadu duša“ ima malo poteškoća da nađe sebe – niti je u potpunosti metafizički, niti ima dovoljno prisutnog humora da bude lakše prirode. Sličan „problem“ ima i „Seljak sa Pala“, dok recimo „Jeremija pali topa“ to nema. Uravnoteženost je sve, a najuravnoteženije priče su „Čovjek koji je šutnuo đavola“, „Grob“, „Proboj“ i „Intermeo“. Opet, ovo su minimalni detalji, a da svaka od priča nema svoju falinku, ne bi se ovako dobro dopunjavala sa ostalima i jačala njih koliko i sebe.

Nije mnogo toga ostalo da se kaže. Veliki rat je bio i prošao. Ostale su priče.